

Językowo-kulturowy obraz wsi i jej mieszkańców utrwalony w wiejskich toponimach (na przykładzie gminy Wręczyca Wielka w powiecie kłobuckim)

TOMASZ JELONEK*

CITATION: Jelonek T., 2024, Językowo-kulturowy obraz wsi i jej mieszkańców utrwalony w wiejskich toponimach (na przykładzie gminy Wręczyca Wielka w powiecie kłobuckim), „Stylistyka” XXXIII: 23–39, <https://doi.org/10.25167/Stylistyka33.2024.2>

1. Wprowadzenie

W polszczyźnie mówionej członków wiejskich mikrospołeczności, mimo postępujących przemian i szerzących się procesów globalizacyjnych, wciąż funkcjonują nieoficjalne nazwy własne. Wspomniane propria desygnują takie obiekty lokalnej przestrzeni, które są istotne nie z punktu widzenia np. urzędnika gminy, ale z perspektywy mieszkańca wsi. Nieformalne nazwy własne stanowią interesujący materiał językowy dla badaczy szeroko pojętej kultury ludowej i historii regionalnej. Utrwalają one bowiem cząstkową wie-

* <https://orcid.org/0000-0002-4771-0021>, Uniwersytet Jagielloński, Kraków, Polska, tomasz.jelonek@uj.edu.pl

dzę o dziejach społecznych i politycznych, kulturze, religii oraz o specyfice krajobrazu przyrodniczego „małej ojczyzny”. Są też nośnikami informacji o mechanizmach konceptualizacji i o systemie aksjologicznym tradycyjnej społeczności wiejskiej (Kaleta 2005: 15; Mrózek 2003: 202).

2. Podstawowe rozwiązania metodologiczne.

Charakterystyka materiału językowego

Głównym celem niniejszego artykułu jest próba rekonstrukcji językowo-kulturowego obrazu wsi i jej mieszkańców¹ zakrzepłego w nieoficjalnych wiejskich toponimach, a dokładnie – w nazwach części wsi, np.: *Biegun*², *Dziadownia*, *Górka*, *Jesionka*, *Młyńska*, *Osiedle Bednarzy*, *Palestyna*, *Podwesoła*, *Rudnik*, *Zabia*, *Za Mostem*. W analizie zwrócono uwagę przede wszystkim na typowe dla mikrospołeczności sposoby postrzegania i interpretacji świata utrwalone w nieformalnych propriach.

Materiał onimiczny stanowi ponad 60 wspomnianych nazw geograficznych. Zgromadzono je w trakcie eksploracji terenowej, którą przeprowadzono w latach 2022–2023 w gminie Wręczyca Wielka³ na północy województwa śląskiego w powiecie kłobuckim⁴. Podczas nieoficjalnych wywiadów – prowadzonych m.in. z zastosowaniem metody fokusowej⁵ – przedstawiciele najstarszego i średniego pokolenia mieszkańców gminy pytano nie tylko o nazwy desygnujące poszczególne części mikrowspólnoty, lecz także o ich motywację semantyczną oraz o sposób funkcjonowania analizowanych toponimów w ko-

¹ W tytule artykułu i w tekście przyjęto sformułowanie: „językowo-kulturowy obraz wsi i jej mieszkańców”, aby podkreślić rolę *danych przyjęzycznych* (Bartmiński 2009: 14) w analizie materiału onimicznego (por. Ziajka 2014; Jelonek 2018).

² Nazwy części wsi sprowadzono do postaci literackiej. Należy jednak podkreślić, że niektóre ze wspomnianych toponimów archiwizują fonetyczne i leksykalne cechy gwarowe (por. Jelonek, w druku). Szerzej na temat polszczyzny mówionej mieszkańców gminy Wręczyca Wielka autor pisze w odrębnym opracowaniu (zob. Jelonek 2018: 43–53).

³ W skład gminy wchodzi 26 wsi: Bieżeń, Borowe, Bór Zapilski, Brzezinki, Czarna Wieś, Długi Kąt, Golce, Grodzisko, Hutka, Jezioro, Kalej, Klepaczka, Kuleje, Nowa Szarlejka, Nowiny, Pierzchno, Piła Druga, Piła Pierwsza, Puszczew, Szarlejka, Truskolasy, Węglowice, Wręczyca Mała, Wręczyca Wielka, Wydra, Zamłyńie.

⁴ Szerzej na temat gminy autor pisze w odrębnym opracowaniu (zob. Jelonek 2018: 23–41).

⁵ Szerzej na temat metody fokusowej w kontekście badań polszczyzny mówionej mieszkańców wsi pisała m.in. Helena Grochola-Szczepanek (2006).

munikacji mieszkańców wsi. W trakcie prowadzenia badań przyjęto bowiem za Haliną Pelcową, że

[...] każde słowo jest powiązane niemi zależności nie tylko z desygnatem, ale i z innymi nazwami i elementami otaczającej rzeczywistości, a zatem [jest – T.J.] w sposób wyraźny uwikłane w kontekst kulturowy. Jest częścią sposobu myślenia i postrzegania świata przez mieszkańców regionu, dlatego też w obrazie gwarowym trzeba uwzględnić nie tylko słowo, ale także jego strukturę, pokazać szerszy kontekst kulturowy i charakter nazywanego desygnatu (Pelcowa 2010: 69; por. Mrózek 2004: 16).

Oprócz wypowiedzi mieszkańców wsi w analizie wykorzystano również różnego rodzaju monografie z zakresu historii regionalnej (zob. np. Krzypkowski 2007; Pilecka, Roszak, Wrzesiński 2008; Jelonek 2013; Rokosa 2023) oraz prace etnograficzne (zob. np. Pabian 2005; Pilecka 2008; Garstka, Lysko 2023). Informacje zawarte we wspomnianych opracowaniach stanowią cenne tło historyczno-kulturowe dla badanej grupy toponimów, która w dużym stopniu archiwizuje dzieje lokalnych ziem.

W kontekście historii badań onomastycznych warto wspomnieć o tym, że nazwy części wsi gminy Wręczyca Wielka stanowiły już w przeszłości przedmiot eksploracji⁶. W drugiej połowie XX wieku m.in. interesujące autora toponimy zbierała Komisja Ustalania Nazw Miejscowości i Obiektów Fizjograficznych. Zgromadzony z terytorium wspomnianej gminy niewielki materiał językowy nie został jednak opublikowany (druk planowano na 1972 rok). Tak zwane maszynopisy profesorskie i matryce dla powiatów częstochowskiego i kłobuckiego w ówczesnym województwie katowickim, zawierające nazwy części poszczególnych wsi gminy Wręczyca Wielka w jej obecnym kształcie administracyjnym, znajdują się w Pracowni Onomastyki Instytutu Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk w Krakowie⁷ (zob. *Urzędowe nazwy miejscowości* 202, 203). W tym miejscu warto dodać, że w 1974 roku Ignacy Heromiński opublikował na podstawie jednej z matryc *Indeks urzędowych nazw miejscowości i obiektów fizjograficznych powiatu częstochowskiego według stanu na 31.XII.1970 r.* (zob. Heromiński 1974). We wspomnianym opracowaniu zarejestrowano m.in. nazwy części wsi dla dwu miejscowości z gmi-

⁶ Omawiając stan badań oraz specyfikę materiału toponimicznego, autor wykorzystuje większość ustaleń, które przedstawił w odrębnym opracowaniu (zob. Jelonek, w druku).

⁷ Autor składa serdeczne podziękowania Kierownikowi Pracowni Onomastyki Instytutu Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk w Krakowie – Pani Profesor Urszuli Bijak – za możliwość skorzystania z materiałów źródłowych.

ny Wręczyca Wielka: Kalei i Szarlejki. Wartość nieoficjalnego nazewnictwa mikrowspólnot dostrzegaliśmy już w latach 70. XX wieku autor wspomnianego *Indeksu*. Zdaniem Heromińskiego zgromadzone toponimy stanowią

[...] rzadko spotykany materiał źródłowy przydatny w badaniach nad dziejami powiatu. Wiele nazw dawno wyszło z powszechnego użytku, a niektóre zostają tylko nazwami, bez fizycznych odpowiedników w zmieniającym się obszarze [...]. Na skutek znacznych zmian w charakterze zabudowy wsi powiatu często były „Kolonie”, „Pustkowia”, „Mokradła”, stanowiące przed laty oddzielone w sposób widoczny od zwartej zabudowy przysiółki, zostały wchłonięte i zintegrowane z zasadniczymi członami skupisk ludzkich (Heromiński 1974: 523).

Oprócz wspomnianego opracowania Heromińskiego interesujący autora materiał toponimiczny rejestruje wydany w latach 1980–1982 trzypiętomowy *Wykaz urzędowych nazw miejscowości* (zob. *Wykaz urzędowych nazw 1980–1982*). Nazwy części wsi z rejonu gminy zawiera także najnowszy⁸, pochodzący z 2019 roku, *Wykaz urzędowych nazw miejscowości i ich części* (zob. *Wykaz urzędowych nazw 2019*), dostępny na stronie Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji. Analizowane toponimy można odnaleźć również w serwisie internetowym Geoportal (zob. Geoportal 2023).

Jak już wspomniano, przedmiot artykułu stanowią tworzone i przekazywane z pokolenia na pokolenie nazwy części wsi. Zdaniem Ewy Oronowicz-Kidy są to „w specyficzny sposób określone części wewnątrz wsi” (Oronowicz-Kida 2014: 38). Propria te są charakterystyczne dla dawnych mikrowspólnot, w których desygnowały one obiekty zamieszkałe niemające statusu samodzielnych jednostek osadniczych. Współcześnie ich funkcję coraz częściej przejmują oficjalne nazwy wiejskich ulic. Ponieważ określenia części wsi wykazują podobieństwa zarówno z ojkonimami, jak i anojkonimami, onomaści nie są zgodni odnośnie do metod klasyfikowania, badania i opisu analizowanej grupy toponimów. Na przykład w pracach Karola Dejny (1956), Teresy Gołbiowskiej (1964), Mariana Kucały (1959), Władysława Lubasia (1963, 1964) czy Zygmunta Zagórskiego (1972) nazwy części wsi są włączane do analiz obejmujących anojkonimy. W nowszych opracowaniach toponomastycznych autorstwa np. Agnieszki Myszkowej (2006), Ewy Oronowicz-Kidy (2014) czy Kingi Zawodzińskiej-Bukowiec (2014) analizowane propria nie są traktowane na równi z ojkonimami. W niniejszym artykule, biorąc pod uwagę „katego-

⁸ Stan na 17 lutego 2024 roku.

rialne wyznaczniki subsystemów onimicznych” wyznaczone przez Roberta Mrózka (2016: 22), nazwy części wsi zaliczono do grupy nazw miejscowych.

Mimo zaklasyfikowania zgromadzonego materiału językowego do bazy ojkonimów należy pamiętać, o czym wspomina m.in. Hubert Górniewicz, że

[...] nazwy małych obiektów zamieszkałych są semantycznie i strukturalnie bliskie lub nawet równe nazwom terenowym, bo z nich systemowo powstały, najczęściej przez ponowienie nazwy obiektu niezamieszkanego na założony na nim obiekt zamieszkały (Górniewicz 1983: 7).

Proces, jak określa to Kinga Zawodzińska-Bukowiec (2014: 283), „toponimicznego awansu” dobrze odzwierciedla przykład podany przez Roberta Mrózka: „nazwa osuszonego stawu (*Rakowiec*) staje się kolejno nazwą łąki, pola oraz przysiółka czy usamodzielnionej wsi” (Mrózek 2005: 234–235). Obserwacje badaczy potwierdzają także informacje uzyskane od respondentów, por. *Dawniej⁹ tam nie było na Pasternikach dużo domów. Wypasali tam bydło i owce. Tam wujek Marcin kozy też wypasał, tam gdzie jest teraz Łopatowe. Dopiero potem się zaczęli tak budować. Na początku to tam tylko, jak pamiętam, Parkitny, Kmiecie, Krawczyki, Kasprzyki, Kasprzyczka tam była, Markowski, Kotkowski i Oziębala mieszkali. Potem budowało się coraz więcej domów. I ludzie mówili, że ktoś mieszka na Pasternikach. Te domy należały do Dębiecznej, ale ludzie i tak mówili na to Pasterniki, bo Dębieczna dla ludzi to była od zakrętu do kopalni Czesław. Droga to tam taka polna była, asfaltu nie było.*

Przybliżając specyfikę zgromadzonego materiału onimicznego, należy wspomnieć także o tym, że w przeszłości nazwy części wsi nie tylko pełniły funkcję referencjalną, mogły one też w prosty sposób lokalizować i charakteryzować obiekt lub informować o jego specyfice, były bowiem czytelne dla wszystkich pokoleń mieszkańców wsi¹⁰. Współcześnie bogatą wiedzę na temat motywacji semantycznych większości propriów posiadają przede wszystkim najstarsi mieszkańcy wspólnoty. Jeśli analizowane toponimy pojawiają się w polszczyźnie mówionej średniego i najmłodszego pokolenia, to pełnią one

⁹ Wypowiedzi informatorów przytoczono w oryginale. Ponieważ pojawia się w nich niewielka liczba cech gwarowych, cytaty sprowadzono do postaci literackiej.

¹⁰ Szczegółowo sposób funkcjonowania nazw części wsi w polszczyźnie mieszkańców gminy Wręcza Wielka autor omówił w odrębnym opracowaniu (zob. Jelonek, w druku). Warto podkreślić, że w przeszłości analizowane toponimy pełniły funkcje podobne do nazw terenowych (por. Jelonek 2014).

głównie funkcję referencjalną, por. *Jadę na zakupy w Górkę do Wafelka. On to tam na Ziętkach mieszka*.

Przyjęty w niniejszym artykule sposób analizy zgromadzonego materiału onimicznego wpisuje się w nurt badań onomastyki kulturowej, która zakłada, że nazwy własne nie tylko oznaczają, ale i znaczą. Zdaniem Haliny Kurek

[...] w momencie nazywania obiektu zawsze istniała jakaś motywacja semantyczna, którą w stosunku do większości nazw da się ustalić nawet bez dodatkowych informacji dotyczących ich genezy. W związku z tym nazwy [...] nie powinny pozostać poza polem opisu badacza językowego obrazu świata, ponieważ pozwalają zrekonstruować obraz świata ich twórców wybierających w momencie nominacji jedną spośród licznych cech, jakimi można było scharakteryzować nazywany obiekt (Kurek 2003: 85).

Na temat nazw części wsi powstała do tej pory obszerna literatura. Zagadnienie to stanowiło przedmiot zainteresowań m.in.: Karola Dejny (1956), Teresy Gołębiowskiej (1964), Mariana Kucały (1959, 2008), Władysława Lubasia (1963, 1964), Eugeniusza Pawłowskiego (1971, 1972), Zygmunta Zagórskiego (1972), Anny Pospiszylowej (1980), Danuty Kopertowskiej (1984, 1994), Agnieszki Myszkii (2006), Kingi Zawodzińskiej-Bukowiec (2014) i Tomasza Jelonka (w druku).

Analizę różnego typu toponimów z wykorzystaniem metodologii językowego obrazu świata przeprowadzili m.in.: Aleksandra Cieślukowa (1999), Eliza Grzelakowa (2002), Halina Kurek (2003: 84–114), Robert Mrózek (2003), Ewa Rzetelska-Feleszko (2006), Elżbieta Rudnicka-Fira (2008), Agnieszka Jurczyńska-Kłosok (2010), Anna Piechnik-Dębiec (2012), Danuta Lech-Kirstein (2013, 2014), Tomasz Jelonek (2018, 2019) i Mariusz Koper (2021)¹¹.

3. Analiza materiału onimicznego

Na podstawie analizy zgromadzonego materiału toponimicznego oraz rozbudowanych kontekstów kulturowych, które uzyskano od respondentów, można stwierdzić, że obraz gminy Wręczyca Wielka zakreśliły w nazwach części wsi odzwierciedla specyfikę przyrodniczo-kulturową regionu oraz dawne stosunki społeczno-gospodarcze. W materiale językowym nad określeniami utrwalającymi stosunek posesywności przeważają nazwy motywowane szeroko pojętym

¹¹ Warto podkreślić, że w większości prac toponimów nie analizowano w kontekście informacji uzyskanych od użytkowników nazw, np. rdzennych mieszkańców wsi.

środowiskiem naturalnym i czynnikami kulturowymi. Analizując zebraną bazę onimów w kontekście danych historyczno-etnograficznych, można zaobserwować zakrepele w proprialnych znakach językowych pewne „charakterystyczne rysy ludowego sposobu postrzegania świata” (Piechnik-Dębiec 2012: 313; por. Koper 2021: 156). Warto podkreślić, że wspomniane „rysy” w wielu analizowanych toponimach wzajemnie się przenikają.

Ponieważ wiejską wspólnotę językowo-kulturową wyróżnia konkretne widzenie otaczającej rzeczywistości (Kurek 2003: 46), w zgromadzonym materiale onimicznym odnotowano grupę nazw, w których – w trakcie nominacji – utrwalono informację o lokalizacji desygnatu względem innego obiektu, np. *Pod Lgotą* (por. nw. *Lgota*, Szarlejka)¹², *Pod Lasem* (Nowiny, Wręczyca Wielka), *Przed Mostem* (Nowiny), *Za Mostem* (Nowiny), *Pod Grodziskiem* (por. nw. *Grodzisko*, Wręczyca Wielka), *Pod Kolejką* (Wręczyca Wielka), *Pod Torem* (Wręczyca Wielka). Potwierdzają to informacje uzyskane od mieszkańców gminy. Na przykład toponim *Pod Lgotą* desygnuje część Szarlejki, która znajduje się w pobliżu miejscowości Lgota, por. *Bo to taki fragment wsi, co blisko Lgoty jest. Z kolei Pod Kolejką to nazwa części Wręczycy Wielkiej. Fragment wsi zlokalizowany jest w pobliżu trasy dawnej kolejki wąskotorowej związanej z Częstochowskim Obszarem Rudonośnym, por. Ta część Wręczycy jest blisko kolejki, co nią rudę dawniej wozili z kopalni. U nas tu dawniej były kopalnie rud żelaza i kolejka była. W tym miejscu warto wspomnieć, że utrwalonymi w nazwach lokalizatorami są tylko takie elementy przestrzeni przyrodniczo-kulturowej, które mieszczą się we wspólnej „bazie doświadczeniowej” (Kurek 2003: 41) mieszkańców gminy i uchodzą zarazem za najprostsze, ale i za najprecyzyjniejsze wyróżniki „małej ojczyzny”, por. *Nowiny to się dzielą na Pod Lasem, Przed Mostem i Za Mostem, bo las i most to takie najbardziej charakterystyczne elementy naszej wsi. Obecność nazw przyimkowych w zgromadzonym zbiorze toponimów potwierdza tezę Haliny Kurek, że „kultura ludowa wyraźnie preferuje lokalizowanie desygnatu względem innych, bardziej wyrazistych i czytelniejszych w odbiorze obiektów” (Kurek 2003: 98). Odzwierciedlone w toponimach wewnętrzne zorganizowanie przestrzeni „utkanej strukturami lokatywnymi” zdaniem Mariusza Kopra (2021: 156–157) pokazuje z kolei świadomość miejsca, w którym porusza się i przebywa „prosty człowiek”.**

¹² W nawiasach okrągłych umieszczono odsyłacz do źródła porównawczego i/lub nazwę miejscowości, w której odnotowano analizowany toponim.

Na podstawie analizy zebranych toponimów można stwierdzić, że nazwy części wsi odzwierciedlają wprost specyfikę desygnowanych obiektów. Tego typu cecha utrwalona w trakcie procesu nominacji zdaniem m.in. Ilony Kulak (2022: 371–372) pozwala mówić o „bezpośredniości prostego człowieka”. W przypadku nazw części wsi wspomniana „bezpośredniość” stanowi reakcję na specyfikę desygnatu dostrzeżoną za pomocą zmysłu wzroku w trakcie pogłębionej obserwacji, por. *Kopy* (por. ap. *kopa*, Bieżeń), *Pustkowie* (Grodzisko), *Rudnik* (por. ap. *ruda*, Hutka), *Kierzki* (por. ap. gw. *kierz* ‘krzak, krzew’ MSGP 100, Jezioro), *Bory* (Szarlejka), *Wilcze Doły* (Kalej), *Żabia*, *Żabska*, *Żabielnia* (Klepaczka), *Kozia Górka* (Kuleje), *Jesionka* (Piła Druga), *Miętna* (por. ap. *mięta*, Truskolasy), *Pasterniki* (por. ap. gw. *pasternik* ‘pastwisko’ MSGP 185, Truskolasy), *Polać* (por. ap. *połać*, Wręczyca Wielka), *Rogatka* (Wręczyca Wielka), *Stare Bloki* (Wręczyca Wielka). Potwierdzają to informacje uzyskane od respondentów. Na przykład *Rudnik* to nazwa części Hutki, w której występowała ruda żelaza, por. *Tam to blisko kopalnia odkrywkowa była i też na polach widać było rudę, taki kolor charakterystyczny. Teraz coraz więcej się tam budują i mówią, że ktoś w Rudniku mieszka. Z kolei Miętna to nazwa części Truskolas (obecnie ul. Juliusza Słowackiego), w której na rowach w przeszłości rosła mięta, por. Miętna mówili dawniej, bo tam na rowach mięta rosła. Na drodze były tam straszne dziury, same drewniane domy tam były, ludzie żyli z rolnictwa. Tam Balasy, Domagały, Kozaki, Franciki mieszkali.*

Konkretne widzenie otaczającej rzeczywistości oraz odzwierciedlenie w nazwie specyfiki nominowanych desygnatów łączą się bezpośrednio z kolejnymi kategoriami charakterystycznymi dla twórców kultury ludowej: większą racjonalnością i praktycyzmem (por. Kurek 2003: 46; Kulak 2022: 378–379, 381–382). W zgromadzonym materiale onimicznym potwierdzają to m.in. nazwy utrwalające informacje o praktycznoużytkowym z punktu widzenia mieszkańca wsi charakterze nominowanego desygnatu, por. *Młyńska*, *Kolonia Młyńska* (Klepaczka), *Osiedle Bednarzy* (Klepaczka), *Piła-Młyn* (Piła Pierwsza), *Hyrowska* (Truskolasy). Na przykład *Młyńska* to nazwa części Klepaczki, w której zgodnie z przekazami ustnymi dawniej znajdował się młyn, por. *Tam był młyn. Właścicielami byli na początku Borkowscy, a potem odkupili to Krauzowie. To tam blisko tej kapliczki z 1895 roku. Z kolei Hyrowska to dawne określenie współczesnej ulicy Mikołaja Kopernika w Truskolasach, gdzie w przeszłości mieszkał kowal Hyra, por. Hyrowska to jest dzisiejsza*

Kopernika. Tam mieszkał taki kowal Hyra znany na okolicę i ludzie tak to sobie nazwali, bo dawniej kowal we wsi był bardzo ważny. Po tej stronie, co Rataj mieszka, to dawniej same doły były, piach tam wybierali. To blisko Ciemnej było.

Większość nazw ze zgromadzonego materiału toponimicznego odzwierciedla także antropocentryczny punkt widzenia członków mikrowspólnoty. Warto podkreślić, że jest on szczególnie widoczny w propriach, w których kreator onimu utrwalił nazwiska lub imiona dawnych właścicieli desygnatów. W ten sposób antroponimy stanowiące podstawę identyfikacji mieszkańców stały się najważniejszymi elementami niektórych nazw części wsi. Tego typu toponimy bezpośrednio wskazują na człowieka, por. *Krauzowizna* (Bór Zapilski, Klepaczka), *Wedrowizna* (Węglowice), *Jędrowizna* (Długi Kąt). Potwierdzają to informacje uzyskane od respondentów. Na przykład *Krauzowizna* to część wsi na granicy Boru Zapilskiego i Klepaczki, w której poszczególne obiekty fizjograficzne należały w przeszłości do rodziny Krauzów, por. *To są te pola, co tam był młyn. To najpierw do Borkowskich, a potem do Krauzów należało, to tam przy tej kapliczce. Z kolei Jędrowizna to część Długiego Kąta stanowiąca w przeszłości własność Andrzeja Borgulata zwanego Jędrkiem, por. To ten fragment, te pola, co do Borgulatów należały, właścicielem był Jędrzek. W tym miejscu warto wspomnieć także o Pańskim, czyli części Grodziska, która dawniej, jak twierdzą respondenci, należała do dziedzica, por. To dawniej te pola do dziedzica należały, teraz już się tam budują.*

W związku z tym, że obszar gminy Wręczyca Wielka nie ma urozmaiconej rzeźby terenu, w zgromadzonym materiale onimicznym odnotowano kilka nazw części wsi, w których utrwalono najbardziej nieprototypowe z punktu widzenia kreatora nazwy formy rzeźby terenu, por. *Dół* (Hutka), *Dołek* (Hutka, Truskolasy), *Góra* (Hutka), *Górka* (Truskolasy). Na przykład *Dołek* to nazwa części Hutki desygnująca obszar znajdujący się na niżej położonym terenie, por. *Jest u nas Dołek, Górka, Ziętki i Rudnik. Dołek, no bo to tak w dole. Z kolei na przykład Górka to część Truskolas znajdująca się na niewielkim wzniesieniu, por. Górka, bo to na takiej górce, ludzie mówią, że jadą w Górkę na zakupy. Tam był dawniej GS i sklepy, kółko rolnicze, skup żywca, stolarnia. Cmentarz tam jest i ludzie do tej pory mówią, że tam się na Górkę pójdzie.* Nazwy z tej grupy potwierdzają dwubiegunowy (czarno-biały) sposób percypowania rzeczywistości przez członków mikrowspólnoty.

Świadczą one także o bystrości umysłu i dużej wrażliwości mieszkańców wsi, którzy są baczniymi obserwatorami „małej ojczyzny” (por. Koper 2021: 156).

Na podstawie analizy zgromadzonego materiału onimicznego można stwierdzić, że w językowo-kulturowym obrazie świata społeczności wiejskiej istotną rolę odgrywa też związek „prostego człowieka” z przyrodą, która stanowi stały element jego codzienności (Kulak 2022: 391). W zebranej bazie nazw potwierdzają to określenia części wsi, dla których podstawą nominacji stały się szeroko pojęte elementy natury, por. *Żabia* (Bieżeń, Klepaczka), *Żabska*, *Żabielnia* (Klepaczka), *Wilcze Doły* (Kalej), *Kierzki* (Jezioro), *Bory* (Szarlejka), *Jesionka* (Piła Druga), *Miętna* (Truskolasy). Na przykład *Bory* to część Szarlejki, w której dawniej znajdował się duży, gęsty las sosnowy, por. *Bory, bo tam sosny rosły dawniej*. Z kolei *Jesionka* w Pile Drugiej desygnuje fragment wsi z kilkoma charakterystycznymi jesionami, por. *Tam jesiony rosną i jest Jesionka. Do tej pory się mówi, że ktoś mieszka w Jesionce czy jest z Jesionki, teraz to już oficjalnie jest ulica Jesienna*.

Z przywiązaniem prostego człowieka do natury bezpośrednio łączy się kategoria pracy na roli. Potwierdzają to nieoficjalne nazwy własne motywowane przede wszystkim szeroko pojętym rolnictwem i hodowlą zwierząt, por. *Kopy* (Bieżeń), *Kopskie* (Długi Kąt), *Przyczka* (Węglowice), *Kozia Górka* (Kuleje), *Pastwy* (Piła Druga), *Pasterniki* (Truskolasy). Uwypuklają to także informacje uzyskane od respondentów. Na przykład *Kopskie* w Długim Kącie to nazwa części wsi, w której dawniej stały element krajobrazu stanowiły snopy zboża, por. *Tam to tak zboże było ustawione w takie snopy i dlatego ludzie mówią Kopskie, tak zostało. Ktoś mieszka na Kopskim*. Inny toponim, *Pasterniki*, to określenie części Truskolas, gdzie dawniej wypasano m.in. krowy, por. *Pasterniki, bo to pastwy, tam dawniej paśli. Tam też już bardziej w stronę Rynku to te Padoły były, tam na sankach zimą się jeździło*. W tym miejscu warto dodać, że aspekt pracy nie został wyrażony w nazwach w sposób bezpośredni, lecz przez odwołania do realiów związanych z rolnictwem.

Na koniec warto również wspomnieć o tym, że wiejskie toponimy nie są filtrowane – jak określa to Marek Kornaszewski (1986: 11) – „przez sito oficjalności”, dlatego też utrwalają rubaszne poczucie humoru mieszkańców wiejskiego kręgu językowo-kulturowego (por. Koper 2021: 160). Niektóre z propriów mogą mieć charakter żartobliwy i wywoływać śmiech u innych użytkowników. Potwierdzają to nazwy typu: *Aleja Miłości* (Węglowice) i *Cipuchy* (Węglowice). Jak podają respondenci, *Aleja Miłości* to nazwa części

Węglowic, w której często spacerowali zakochani, por. *To taka droga z drzewami, dawniej tam domów nie było, zakochani się prowadzali, no wiesz pan, i czasem się tam pocałowali albo i co innego. Z kolei Cipuchy to także część Węglowic, w której dawniej rodziły się tylko dziewczynki, por. A bo był czas, że tam tylko dziewczynki się rodziły i stąd Cipuchy, tak to nazwali.*

4. Podsumowanie

Na podstawie analizy zgromadzonych toponimów można stwierdzić, że nazwy części wsi stanowią „językowe wyznaczniki przestrzeni kulturowej” (Mrózek 2003), w których została zakodowana wiedza o sposobach postrzegania i interpretacji świata przez mieszkańców gminy Wręczyca Wielka. Lokalne nazwy geograficzne przywodzą na pamięć przede wszystkim obraz dawnej, tradycyjnej wsi, który jest wciąż żywy we wspomnieniach najstarszych informatorów. Warto dodać, że w obrazie tym niejednokrotnie pojawiają się informacje na temat archaicznych elementów przestrzeni wiejskiej i ich funkcji. W XXI wieku większość z tych elementów jest już obca kulturowo najmłodszemu pokoleniu mikrowspólnoty.

Uwzględnienie w analizie nazw części wsi rozbudowanych kontekstów kulturowych poszczególnych propriów nie tylko uwypukla sposób funkcjonowania nieoficjalnego systemu toponimicznego wśród członków wiejskiej mikrospołeczności, lecz także przynosi informacje na temat położenia fragmentu wsi, specyfiki jego zabudowy, dawnych mieszkańców oraz szeroko pojętej sfery obyczajowej i kulturowej (por. Pelcowa 2023: 62). Bogactwo informacji „zamkniętych” w nieoficjalnych toponimach sprawia, że tworzą one „kulturowe znaki pamięci” (Pelcowa 2023: 155). Nazwy te utrwalają często mikrohistorie nieistniejących już na mapie wsi obiektów, por. np. młyn w Klepaczce.

Biorąc pod uwagę specyfikę zgromadzonego materiału onimicznego, należy podkreślić, że większość zebranych nazw w przeszłości desygnowała obiekty fizjograficzne. W związku z postępującym procesem urbanizacji gminy propria te zaczęły oznaczać miejsca zamieszkałe. Niektóre z nich stały się podstawą oficjalnych nazw ulic (por. Jelonek, w druku). Zakrzyły w toponimach obraz wsi odzwierciedla specyfikę przyrodniczo-kulturową gminy Wręczyca Wielka. Nazwy „mówią” np. o mało zróżnicowanej konfiguracji powierzchni, dużym stopniu zalesienia, związku „prostego człowieka” z naturą oraz o wartości pracy na roli.

Twórcy wiejskich toponimów są wnikliwymi obserwatorami otaczającej ich przestrzeni. Kreatorów nazw wyróżnia bardzo konkretne widzenie rzeczywistości, którą postrzegają przede wszystkim za pomocą zmysłu wzroku. Ponadto w trakcie aktu nominacji towarzyszy im często antropocentryczny punkt widzenia. Sposób oglądu rzeczywistości niejednokrotnie jest determinowany przez przeszłość. Kreatorzy nieoficjalnego systemu toponimicznego dbają też o to, aby poszczególne jego elementy cechowały się prostotą i praktycyzmem (por. Jelonek 2019). Dzięki temu ułatwiają one komunikację mieszkańców wsi i mimo funkcjonowania oficjalnego systemu nazewniczego wciąż w pewnym stopniu zaspokajają potrzeby członków mikrowspólnot w zakresie orientacji terenowej. Oprócz wspomnianej funkcji referencjalnej w XXI wieku, w dobie urbanizacji polskiej wsi, analizowane nazwy własne stanowią też jeden z wyznaczników tożsamości mieszkańców gminy Wręczyca Wielka.

Wykaz skrótów

- ap. – *appellativum*
gw. – gwarowe
MSGP – *Mały słownik gwar polskich*, red. J. Wronicz
nw. – nazwa własna (np. nazwisko, nazwa miejscowości)

Źródła

Urzędowe nazwy miejscowości 202 – Urzędowe nazwy miejscowości i obiektów fizjograficznych, t. 202 (*powiat częstochowski*), red. W. Taszycki, Komisja Ustalania Nazw Miejscowości i Obiektów Fizjograficznych przy Urzędzie Rady Ministrów, Warszawa (maszynopis dostępny w Pracowni Onomastyki Instytutu Języka Polskiego PAN w Krakowie).

Urzędowe nazwy miejscowości 203 – Urzędowe nazwy miejscowości i obiektów fizjograficznych, t. 203 (*powiat kłobucki*), red. W. Taszycki, Komisja Ustalania Nazw Miejscowości i Obiektów Fizjograficznych przy Urzędzie Rady Ministrów, Warszawa (maszynopis dostępny w Pracowni Onomastyki Instytutu Języka Polskiego PAN w Krakowie).

Literatura

Bartmiński J., 2009, *Językowe podstawy obrazu świata*, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.

- Cieślíkowa A., 1999, Nazwy własne w procesie rekonstrukcji obrazu dawnego świata. – *Przeszłość w językowym obrazie świata*, red. A. Pajdzińska, P. Krzyżanowski, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, s. 269–276.
- Dejna K., 1956, Terenowe nazwy śląskie, „*Onomastica*”, II, s. 103–126.
- Garstka R., Lysko A., 2023, *Walory kulturowe ziemi częstochowskiej. Obrzędowość doroczna, strój ludowy, tradycyjna zabudowa: w granicach subregionu północnego województwa śląskiego i powiatu zawierciańskiego*, Katowice: Instytut im. Wojciecha Korfantego.
- Geoportal, 2023 – Geoportal, <https://www.geoportal.gov.pl> (dostęp: 17.02.2024).
- Gołębiowska T., 1964, *Terenowe nazwy orawskie*, Kraków: Uniwersytet Jagielloński.
- Górnowicz H., 1983, Nazwy terenowe i ich podział wewnętrzny. – *Geografia nazewnictwa. Materiały z VII konferencji Komisji Onomastyki Słowiańskiej przy Międzynarodowym Komitecie Słowistów i II posiedzenia Komisji Onomastycznej Komitetu Językoznawstwa PAN, Mogilany, 23–25 IX 1980 r.*, red. K. Rymut, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, s. 7–17.
- Grochola-Szczepanek H., 2006, Badania fokusowe mowy mieszkańców wsi, „*Socjolingwistyka*”, XX, s. 19–35.
- Grzelakowa E., 2002, Toponim jako element językowego obrazu świata. – *Język polski. Współczesność. Historia*, t. II, red. W. Książek-Bryłowa, H. Duda, Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, s. 47–55.
- Heromiński I., 1974, Indeks urzędowych nazw miejscowości i obiektów fizjograficznych powiatu częstochowskiego według stanu na 31.XII.1970 r. – *Ziemia Częstochowska*, t. 10: *Powiat częstochowski. Szkice monograficzne*, red. M. Stańczyk, Częstochowa: Towarzystwo Popierania Kultury Regionalnej w Częstochowie, s. 523–548.
- Jelonek T., 2013, *Truskolasy. Dzieje wsi, jej tradycje oraz zabytki kościoła parafialnego pw. św. Mikołaja*, Wręczyca Wielka: Gminny Ośrodek Kultury we Wręcycy Wielkiej.
- Jelonek T., 2014, Miejsce i funkcja mikrotoponimów w ludowym obrazie świata (na przykładzie Truskolas i wsi okolicznych w powiecie kłobuckim). – *Badania dialektologiczne. Stan, perspektywy, metodologia. Materiały konferencji naukowej „Gwara i tekst” Kraków, 27–28 września 2013 r.*, red. M. Rak, K. Sikora, Kraków: Księgarnia Akademicka, s. 323–330.
- Jelonek T., 2018, *Językowo-kulturowy obraz wsi i jej mieszkańców utrwalony w mikrotoponimach*, Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN.
- Jelonek T., 2019, Co nazwy terenowe „mówią” o ich twórcach? – *Spoleczność w języku – język w społeczności*, red. K. Liszczyk, M. Maciołek, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, s. 43–55.

- Jelonek T., (w druku), Nazwy części wsi w polszczyźnie mieszkańców gminy Wręczyca Wielka w powiecie kłobuckim. Tradycja i zmiana.
- Jurczyńska-Kłosok A., 2010, Językowy obraz Karpat polskich zawarty w mikrotoponimii Gorców, „*Onomastica*”, XIV, s. 121–138.
- Kaleta Z., 2005, Teoria nazw własnych. – *Polskie nazwy własne. Encyklopedia*, red. E. Rzetelska-Feleszko, Kraków: Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN, s. 15–36.
- Koper M., 2021, Językowy obraz wspólnoty komunikatywnej w świetle ojkonimii i anojkonimii powiatu tomaszowskiego. – *Język w regionie, region w języku 4*, red. B. Osowski, J. Kobus, P. Michalska-Górecka, A. Piotrowska-Wojaczyk, Poznań: Wydawnictwo „Poznańskie Studia Polonistyczne”, s. 149–161.
- Kopertowska D., 1984, *Nazwy miejscowe województwa kieleckiego. Nazwy miast i wsi, nazwy części miast i wsi oraz nazwy alei, placów, ulic i osiedli mieszkaniowych*, Warszawa–Kraków: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Kopertowska D., 1994, *Nazwy miejscowe województwa radomskiego. Nazwy miast i wsi, nazwy części miast i wsi oraz nazwy osiedli mieszkaniowych, placów, alei i ulic*, Kielce: Wydawnictwo Prywatnego Liceum Zarządzania i Administracji.
- Kornaszewski M., 1986, W sprawie klasyfikacji nazw terenowych. Uwagi i propozycje, „*Onomastica*”, XXX, s. 5–15.
- Krzypkowski T., 2007, *Odległa i nieodległa przeszłość mojej małej ojczyzny – rodzinnej miejscowości. Kalej – Szarlejka. Gmina Wręczyca Wielka*, Kalej, Szarlejka: b.m.w.
- Kucała M., 1959, Nazwy terenowe z kilku wsi w powiecie myślenickim, „*Onomastica*”, V, s. 67–100.
- Kucała M., 2008, Nazwy części wsi w Beskidzie Myślenickim, „*Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis*”, 51, „*Studia Linguistica*”, 3, s. 183–188.
- Kulak I., 2022, *Ludowy obraz człowieka utrwalony w nazwach roślin (na przykładzie leksyki górali rabczańskich)*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Kurek H., 2003, *Przemiany leksyki gwarowej na Podkarpaciu*, Kraków: Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych UNIVERSITAS.
- Lech-Kirstein D., 2013, Śląskie nazwy geograficzne jako przedmiot badań lingwistyki kulturowej, „*Onomastica*”, LVII, s. 175–184.
- Lech-Kirstein D., 2014, Obraz wsi w śląskiej toponimii. – *Polonistyka wobec wyzwań współczesności. V Kongres Polonistyki Zagranicznej Brzeg–Opole, 10–13 lipca 2012 r.*, t. II, red. S. Gajda, I. Jokiel, Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, s. 377–387.
- Lubaś W., 1963, Nazwy terenowe powiatów jasielskiego i krośnieńskiego, cz. 1, „*Onomastica*”, VIII, s. 195–236.
- Lubaś W., 1964, Nazwy terenowe powiatów jasielskiego i krośnieńskiego, cz. 2, „*Onomastica*”, IX, s. 123–163.
- Mały słownik gwar polskich*, 2010, red. J. Wronicz, Kraków: Wydawnictwo Lexis.

- Mrózek R., 2003, Mikrotoponimy jako językowe wyznaczniki przestrzeni kulturowej. – *Nazwy własne a kultura. Polska i inne kraje słowiańskie*, red. Z. Kaleta, Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy, s. 197–202.
- Mrózek R., 2004, Nazwy własne jako przedmiot badawczy onomastyki. – *Nazwy własne w języku, kulturze i komunikacji społecznej*, red. R. Mrózek, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, s. 9–19.
- Mrózek R., 2005, Nazwy terenowe. – *Polskie nazwy własne. Encyklopedia*, red. E. Rzetelska-Feleszko, Kraków: Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN, s. 231–257.
- Mrózek R., 2016, *Sfera onimiczna języka i jej właściwości kategoriajno-funkcjonalne*, Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN.
- Myszka A., 2006, *Toponimia powiatu strzyżowskiego*, Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.
- Oronowicz-Kida E., 2014, *Oficjalne nazwy wiejskich ulic w województwie podkarpackim. Studium językowo-kulturowe*, Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.
- Pabian B., 2005, *Dziedzictwo kulturowe Częstochowskiego. Wierzenia, zwyczaje i obrzędy rodzinne*, Wrocław: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze.
- Pawłowski E., 1971, *Nazwy miejscowości Sądeczyny, cz. 1: Nazwy miast, wsi, przysiółków oraz dzielnic miejskich i wiejskich*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- Pawłowski E., 1972, Dwuznaczne nazwy miejscowe (na materiale nazw wsi i przysiółków Sądeczyny), „*Onomastica*”, XVII, s. 5–26.
- Pelcowa H., 2010, Specyfika i tożsamość gwarowa regionu. – *Studia dialektologiczne IV*, red. H. Kurek, A. Tyrpa, J. Wronicz, Kraków: Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN, s. 63–69.
- Pelcowa H., 2023, *Dziedzictwo leksykalne wyznacznikiem tożsamości regionu lubelskiego*, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Piechnik-Dębiec A., 2012, Mikrotoponimia okolic Zakliczyna nad Dunajcem w ujęciu etnolingwistycznym. – *Mundus Verbi. In honorem Sophiae Cygal-Krupa*, red. M. Pachowicz, K. Choińska, Tarnów: Wydawnictwa Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej, Wydawnictwo Diecezji Tarnowskiej Biblos, s. 305–314.
- Pilecka L., 2008, Legendy związane z Truskolasami. – L. Pilecka, B. Roszak, S. Wrzesiński, *Truskolasy dawniej i dziś*, Truskolasy: Zespół Szkół im. Stanisława Ligonia w Truskolasach dzięki wsparciu finansowemu Rady Gminy Wręczyca Wielka, s. 107–110.
- Pilecka L., Roszak B., Wrzesiński S., 2008, *Truskolasy dawniej i dziś*, Truskolasy: Zespół Szkół im. Stanisława Ligonia w Truskolasach dzięki wsparciu finansowemu Rady Gminy Wręczyca Wielka.

- Pospiszyłowa A., 1980, Nazwy części wsi, przysiółków i tzw. placów oraz formacje pochodne we wsi Istebnej, „*Onomastica*”, XXV, s. 73–88.
- Rokosa M. C., 2023, *Żelazo z doliny rzeki Kostrzyny-Pankówki*, t. I: *Górnictwo i hutnictwo żelaza*, t. II: *Spółeczeństwo, religie i kościoły*, t. III: *Aneks*, Częstochowa: Marek C. Rokosa.
- Rudnicka-Fira E., 2008, Obraz dawnego świata odbity w nazwach miejscowych, „*Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis*”, 51, „*Studia Linguistica*”, 3, s. 302–311.
- Rzetelska-Feleszko E., 2006, *W świecie nazw własnych*, Warszawa–Kraków: Towarzystwo Naukowe Warszawskie.
- Wykaz urzędowych nazw, 1980–1982 – Wykaz urzędowych nazw miejscowości w Polsce*, t. I–III, Ministerstwo Administracji, Gospodarki Terenowej i Ochrony Środowiska, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa: Wydawnictwa Akcydensowe.
- Wykaz urzędowych nazw, 2019 – Wykaz urzędowych nazw miejscowości i ich części. Obwieszczenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 17 października 2019 r. w sprawie wykazu urzędowych nazw miejscowości i ich części. Materiały*, <https://www.gov.pl/web/mswia/wykaz-urzedowych-nazw-miejscowosci-i-ich-czesci> (dostęp: 17.02.2024).
- Zagórski Z., 1972, Nazwy terenowe z kilku wsi w Złotowskiem (woj. koszalińskie), „*Onomastica*”, XVII, s. 27–50.
- Zawodzińska-Bukowiec K., 2014, Nazwy części wsi, przysiółków, osad i rumunków – nazwy terenowe czy miejscowe? (na podstawie toponimów ziemi dobrzyńskiej). – *Mikrotoponimia i makrotoponimia. Problematyka wstępna*, red. A. Gałkowski, R. Gliwa, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, s. 279–288.
- Ziajka B., 2014, *Językowo-kulturowy obraz świata społeczności wiejskiej utrwalony w przewiskach i przydomkach (na przykładzie nieoficjalnych antroponimów mieszkańców Zagórza i wsi okolicznych w powiecie chrzanowskim)*, Kraków: Wydawnictwo LIBRON – Filip Lohner.

*The linguistic-cultural picture of the countryside
and its inhabitants as written down in rural toponyms
(the case study of Wręczyca Wielka Commune near Kłobuck)*

This article is devoted to reconstruction of the linguistic-cultural picture of country villages and their inhabitants, which emerges from informal toponyms. The problem that is considered by the author is very important in the context of progressive changes of rural areas, widespread globalization processes and intergenerational exchange. The present study includes over 60 names of parts of villages, which were collected during the geographical exploration from 2022 to 2023 in the area of Wręczyca Wielka

Commune situated next to Kłobuck in the north of Silesian Province. In the analysis of this onimic material, different kinds of ethnographic data, e.g. stories and legends, were used. The first part of the article is devoted to the specificity of the collected toponyms, basic methodological solutions and studies connected with the issue in question. In the second part – on the strength of language material analysis and the so-called co-linguistic data – it could be claimed that the picture of a country village as written down in the proper names reflects the environmental and cultural specificity of the region, e.g. little diversified configuration of the area, large scale forestation or value of life in the land. Creators of the names are also distinguished by their specific reception of the non-verbal reality which is mostly perceived by their sense of sight. Furthermore, the anthropocentric point of view and remembering the past very often accompany inhabitants of villages during nomination acts. They also take care of simplicity and practicality of components of this informal toponimic system.

Keywords: linguistic picture of country vilages, toponym, names of parts of villages, cultural onomastica, Wręczyca Wielka Commune